

BIULETYN

KOŁA MIŁOŚNIKÓW DZIEJÓW GRUDZIĄDZA
KLUB „CENTRUM” SPÓŁDZIELNI MIESZKANIOWEJ

Rok XVIII: 2020

Grudziądz, dnia 06.05.2020 r.

Nr 17 (631)

1178. spotkanie

Marek Szajerka

Grudziądz. Od miasta – klasztoru do zamku. Pierwowzór cysterski zamków krzyżackich w Prusach z 1 poł. XIII w. (Cz. 2)

I. Charakterystyka badań historycznych nad dziejami średniowiecznego i nowożytnego Grudziądza w latach 1868-2008: okresy historiograficzne: 1868-1939; 1945-1990; 1991-2019).

Obraz historyczny Grudziądza w okresie średniowiecza został wypracowany w 2 połowie XIX w. przez X. Froelicha. Polska historiografia XIX i XX w. zasadniczo nie wnosi tu nowych elementów. Opiera się ona na pracach X. Froelicha oraz polskim ich streszczeniu, zawartym w *Słowniku Geograficznym Królestwa Polskiego*¹. Opracowanie ks. J. Fankidejskiego, (hasło Grudziądz) i przewodnik I. Żnińskiego, były kanwą historiografii polskiej w okresie międzywojennym. Natomiast po 1960 r. podstawę wszelkich opracowań, przewodników, folderów oraz *Katalogu Zabytków Sztuki w Polsce*² stanowiły artykuły M. Biskupa, J. Frycza oraz K. Szymańskiego, zawarte w *Roczniku Grudziądzkim* 1960³. Dla badaczy polskich XX w. usprawiedliwieniem braku podjęcia głębszych badań historycznych było zniszczenie archiwaliów grudziądzkich w czasie II wojny światowej. Po-

¹ Ks. J. [ks. Fankidejski], hasło: *Grudziądz*, *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego*, T. 2: 1881, s. 862-491. Więcej na temat autora i hasła Grudziądz, zob.: S. Poręba, *Hasło Grudziądz w „Słowniku Geograficznym Królestwa Polskiego...” z 1883 roku*, BKMDG, R. V: 2007, nr 31(144), ss. 4.

² T. Chrzanowski, M. Kornecki [red.], *Katalog Zabytków sztuki w Polsce, województwo bydgoskie, powiat grudziądzki*, T. 11, z. 7, Warszawa 1974.

³ M. Biskup, op. cit. s. 9-30; J. Frycz, *Układ urbanistyczny i architektura Grudziądza*, RG [t. 1]: 1960, s. 31-71. Dalej: J. Frycz; K. Szymański, *Dzieje zamku grudziądzkiego*. RG 1960 [T. 1], s. 73-104. Dalej: K. Szymański.

zostawiono więc pewien *status quo ante bellum*, czyli de facto poglądy X. Froelicha z 1868 r. na temat powstania miasta i zamku. Z tym, że poglądy jego na temat powstania zamku zostały wypaczone.

Nowy rozdział w historiografii Grudziądza swoimi badaniami nad postacią biskupa misyjnego Prus Chrystiana otworzyła K. Zielińska – Melkowska w ostatniej dekadzie XX w.⁴ Wówczas pojawił się wątek cysterski w historiografii Grudziądza, do tej pory nie był on eksponowany. Kolejnym przełomem w pracach badawczych nad historią Grudziądza było wydanie w 1997 r. *Atlasu Historycznego Miast Polskich. Grudziądz*⁵. Specjalistą od tematu kartografii Grudziądza jest współautor atlasu W. Sieradzan. W środowisku lokalnym podjąłem się popularyzacji tematu średniowiecznego Grudziądza⁶.

Pogłębiona w ostatniej dekadzie XX w. kwerenda archiwalna oraz zastosowanie w badaniach techniki komputerowej pozwoliły na podjęcie rewizji badań nad dziejami Grudziądza. Następstwem tej nowoczesnej kwerendy jest podjęcie decyzji o kompleksowych badaniach archeologicznych Góry Zamkowej, nie w formie punktowej, jak w XX w., ale odsłonięcie prawie całego kompleksu. W tym przypadku domu konwentualnego. Zrealizowano to w latach 2008-2009.

W historiografii Grudziądza można wyróżnić kilka okresów, których wyznacznikiem jest podejście do genezy Grudziądza, co już zasygnalizowano. Są to następujące przedziały czasowe: lata 1868-1939; lata 1940-1945; lata 1945-1990; lata 1991-2008. Podstawą wszystkich okresów badawczych są prace X. Froelicha⁷.

W pierwszym okresie historiografii niemiecka i polska są zgodne z tym, że lokacja miasta z 1291 r. obejmuje obszar w obrębie murów, Kanał Trynka wpadający do Wisły jest odnogą dawnego koryta Osy, Grudziądz przejęli Krzyżacy w 1255 r. w drodze wymiany za Kwidzyn. Konsekwencją takich poglądów był wniosek, że Grudziądz do 1255 r. należał do Pomezanii a nie do ziemi chełmińskiej. Kwestię

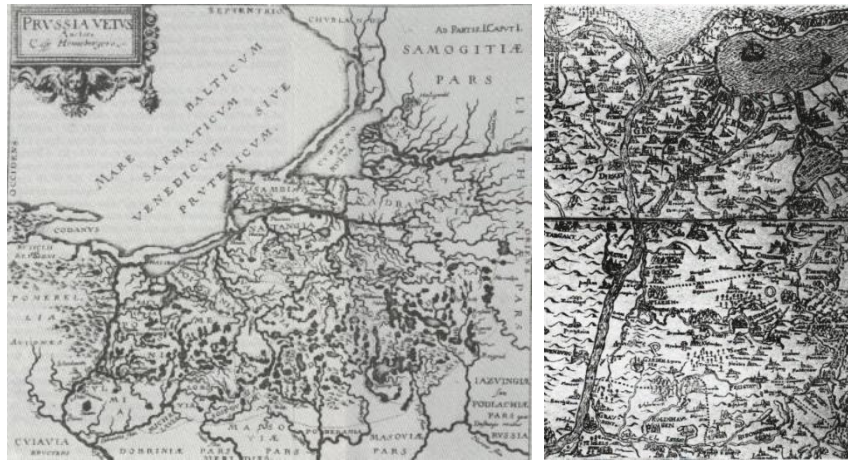
⁴ K. Zielińska-Melkowska, *Biskup Chrystian – postać i dzieło. Grudziądz miastem Chrystiana. Materiały posesyjne*, Grudziądz 1998; też: *Bitwa nad Rządzkim Jeziorom na tle wczesnych dziejów Grudziądza*, RG 1994 T. 11: 1994; *Geneza przywileju chełmińskiego z 1233 i 1251 r. oraz jego znaczenie dla rozwoju osadnictwa na terenach Polski północnej w XIII i XIV w.*, RG, T. 14: 2001; *Lokacja Grudziądza w roku 1291. Studium historyczno – archiwalne*. Toruń 1991; *Przywilej chełmiński 1233-1251*. Teksty pomników prawa chełmińskiego w przekładach polskich, red. Z. Zdrójkowski. [red.], przekład W. Wróblewski, Toruń 1986; *Święty Chrystian – cysters – misyjny biskup Prus (próba nowego spojrzenia)*. Nasza Przeszłość, T. 83: 1994.

⁵ A. Czacharowski [red.], *Atlas Historyczny Miast Polskich, t.1, Prusy Królewskie, Grudziądz*. Opracowanie historyczne: W. Sieradzan; opracowania kartograficzne: Z. Koziół, Toruń 1997.

⁶ Wykaz najważniejszych moich publikacji zawarty jest w załączonej bibliografii. Zauważył to też P. Grochowski, *Chrystian biskup Prus 1216-1245*, Górna Grupa 2018. W swojej książce obarczył mnie odpowiedzialnością za rzekome zaniechanie badań nad postacią biskupa Chrystiana i początkami Grudziądza. Zob. s. 18.

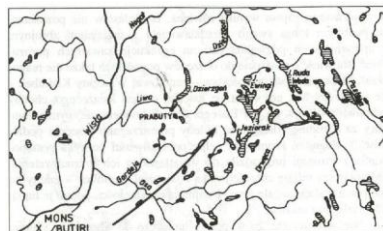
⁷ X. Froelich, *Geschichte*, op. cit.; Froelich X., *Góra Zamkowa*, op. cit.; Froelich X., *Geschichte* op. cit.

odnóg Osy pokazują poniższe mapy, dwie K. Henenbergera z XVI w. oraz historyków XX w.⁸, (ryc. 1-4).

Ryc. 1. Mapa rekonstrukcyjna K. Henenbergera, pokazująca Prusy przed podbojem krzyżackim. Za: Ł. Okulicz – Kozaryn.

Ryc. 2. Fragment mapy K. Henenbergera, przedstawiający Prusy po podboju Krzyżackim, stan współczesny autorowi mapy. Za: Ł. Okulicz – Kozaryn.

Ryc. 3. Mapa. Przepuszczalny kierunek wyprawy Bolesława Kędzierzawego do Prus i podporządkowany mu trybutarnie obszar. Za Ł. Okulicz – Kozaryn.

Ryc. 172. Granica pomorsko-krzyżacka w latach 1231-1253. 1 – granica pomorsko-krzyżacka i prawdopodobne rozmieszczenie sił wplywów pomorskich i krzyżackich w 1239 r., 2 – linia granicy Pomorza Gdańskiego i polowa krzyżackiego (na terenie Prus między przyczółkami), 3 – data podboju krzyżackiego lub załobniezienia, 4 – data utraty ziem lub niepowodzenia przez Zakon, 5 – data podboju krzyżackich do 1253 r., 6 – inne granice (M. Biskup, G. Labuda, 1966).

Ryc. 144. Przewidywany obszar podboju krzyżackiego w okolicach M. Łowickiego (1982). 1 – obszary ziem polskich, 2 – dotychczasowe ziemie ziem polskich, 3 – linia niepowodzenia, 4 – sytuacja granic, 5 – granice w starszych państwach.

Ryc. 4. Mapa. Granica pomorsko – krzyżacka w latach 1231-1253 wg M. Biskupa i G. Labudy. Za: Ł. Okulicz – Kozaryn.

⁸ Mapy z pracy Okulicz-Kozaryn Ł., *Dzieje Prusów*, Wrocław 1997. Mapa 3, s. 251,

Ryc. 5. Mapa Prus przed podbojem krzyżackim wg H. Łowmiańskiego.
Za: Ł. Okulicz-Kozaryn.

Mapy rekonstrukcyjne 3 i 4, opracowane w XX w. przez Ł. Okulicz – Kozaryn oraz M. Biskupa i G. Labudę⁹ ujmują widły Osy, natomiast mapa opracowana przez H. Łowmiańskiego już tych widel nie uwzględnia, co zmienia przynależność państwową obszaru Grudziądza do XIII w. włącznie¹⁰, (ryc. 5).

Kwestia widel Osy posiada kluczowe znaczenie dla prawidłowego odczytania przywileju lokacyjnego Grudziądza. Wielu badaczy bagatelizuje ten problem. Przykładem jest mapa z *Atlasu Historycznego Polski*¹¹, (ryc. 6).

Ryc. 6. Mapa posiadłości arcybiskupów gnieźnieńskich w XII w.
Wg *Atlasu Historycznego Polski*.

⁹ Tamże, Mapa 3, ryc. 139; mapa 4, ryc. 172.

¹⁰ Tamże, ryc. 144.

¹¹ *Atlas Historyczny Polski*. Warszawa 1977, s. 6, III.

(L.B.S.)

Redakcja: Tadeusz Rauchfleisz, Janusz Hinz. Logo KMDG wykonał Grzegorz H. Rygielski.